

functions of ethnic stereotypes modern society as mechanisms regulating interethnic relations, namely, communicative, cognitive, protective and heuristic. The main empirical focus is on the function of strengthening and protection of positive ethnic identity, which provides education of tribal ethno-cultural values. In particular, according to the Institute of Sociology of National Science Academy of Ukraine, it was found that social distances reduce mostly among representatives of Eastern ethnic groups living at this area.

Key words: stereotype, stereotyping of ethnic stereotypes, stigmatization, ethnic identity.

УДК 316.378.42

Марія Чухрай

Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: реалії та перспективи

У статті розглянуто проблему соціологічного вивчення процесу оформлення волонтерства як соціального інституту, необхідного для розвитку та діяльності громадянського суспільства. Аналіз етапів інституціоналізації на прикладі діяльності волонтерських рухів в умовах сучасного українського суспільства показав, що становлення волонтерства як соціального інституту ще далеке від завершення. Як висновок, окреслено подальшу перспективу розвитку волонтерства в реаліях становлення громадянського суспільства, що полягає в детальному вивченні інтеграції волонтерського руху в систему соціальних інститутів.

Ключові слова: волонтерський рух, громадянське суспільство, соціальний інститут, інституціоналізація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні Україна перебуває на шляху становлення демократичної держави – і розвиток громадянського суспільства є одним із найважливіших складників цього процесу. Адже, як відомо, демократія ґрунтується на взаємодії соціальних інститутів економіки, політики та громадянського суспільства. Демократизація української політичної системи, економічні перетворення є взаємопов'язаними та досить поступовими процесами, а незавершеність у цих сферах, як наслідок, гальмує розвиток системи суспільних інститутів, які утворюють громадянське суспільство. Це дає підстави говорити про те, що в сучасному українському суспільстві існують суттєві розбіжності між формальним процесом становлення соціальних інститутів та їх реальною дієздатністю, готовністю до розв'язання актуальних проблем соціуму. Основною проблемою та, відповідно, важливим ключовим завданням розвитку громадянського суспільства є вирішення найважливіших соціальних конфліктів і протиріч у суспільстві. У цьому контексті все більш значущу роль відіграють громадські організації, які стимулюють соціальну активність й інтеграцію. Утворення цього типу відображають реакцію суспільства на процеси трансформації та є проявом його активності й відповідальності. В Україні існує велика кількість недержавних, громадських і благодійних організацій. Про це свідчать статистичні дані: станом на початок травня 2010 р. в «Реєстрі громадських організацій» зазначається, що в Україні нараховується 3072 легалізованих громадських організацій із всеукраїнським та міжнародним статусом, які розв'язують актуальні для суспільства завдання: допомагають найбільш уразливим категоріям населення (інвалідам, літнім людям, невиліковно хворим, дітям-сиротам, неблагополучним сім'ям), переймаються питаннями екології та ін. [1].

Особливим об'єднанням громадян, які належать до третього сектору, є волонтерські організації, вони орієнтують свою діяльність на різноманітні сфери життя (захист прав людини, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення, екологія, культура тощо).

Аналіз досліджень цієї проблеми. Численні публікації та монографії, які присвячені різним аспектам вивчення волонтерських рухів, свідчать про значний інтерес до цього феномену з боку дослідників. Свій внесок у розробку питань добровольчої праці й волонтерства зробили Р. Вайнола, І. Зверева, Г. Лактіонова, С. Харченко, А. Капська, В. Петрович, О. Безпалько, С. Савченко, Н. Заверіко, Н. Зімнвець, Е. Ільїн та ін. Критерії практичної оцінки мотивації волонтерів представлені в документах міжнародних організацій, у публікаціях Т. М. Циганкової й Т. Ф. Гордєєвої [2].

Одним із трактувань феномену волонтерства, яке ми використовуємо в цій статті, є розуміння його як форми громадянської участі в суспільно корисних справах, спосіб колективної взаємодії та ефективний механізм розв'язання актуальних соціальних проблем [3, 124–136]. У роботі С. Маккарлі й Р. Лінч «Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до розв'язання проблем суспільства» волонтерська діяльність розглядається як «діяльність, яка є непримусовою; ґрунтується на прагненні допомогти; як справа, зроблена без попередньої думки про фінансову винагороду; як робота, а не гра» [4, 43].

Питання доброчинності, благодійності чи волонтерської діяльності не нові у світовій практиці й перебувають у полі зору не одного дослідження чи проекту. Прикладом можуть бути такі: Європейське дослідження цінностей (EVS), Світове дослідження цінностей (World Values Survey, WVS), Євробарометр та ін.

Для прикладу наведемо показники, отримані Європейським дослідженням цінностей (EVS) за результатами четвертої хвилі (2008 рік). Проаналізуємо розподіл відповідей на питання стосовно такого прояву волонтерства, як здійснення безоплатної праці на користь суспільства. Для аналізу виокремлено й розглянуто лише ті питання, які стосуються домінантних напрямів діяльності волонтерських організацій, а саме:

- робота з молоддю (питання «Чи займаєтеся ви безоплатною діяльністю з молоддю?»)
- допомога закладам сфери охорони здоров'я (питання «Чи допомагаєте Ви безоплатно закладам охорони здоров'я?»)
- організація культурних заходів (питання «Чи працюєте / організовуєте Ви безоплатно культурні заходи?»)
- волонтерська допомога своїй спільноті (питання «Чи допомагаєте Ви безкорисно своїй спільноті?»)
- сфера екології та захисту навколишнього середовища (питання «Чи працюєте Ви безоплатно в сфері захисту навколишнього середовища?»)

Результати аналізу наведено в таб. 1, тут представлені частки дорослого дієздатного населення країни, залученого до волонтерської діяльності в п'яти вищенаведених сферах (тут і далі вказані валідні відсотки, тобто відсоток лише тих респондентів, які відповіли).

Таблиця 1

Населення пострадянських країн та країн Європейського Союзу, залучене до волонтерської діяльності, %

Країна*	Напрями волонтерської діяльності				
	робота з молоддю	допомога закладам сфери охорони здоров'я	організація культурних заходів	волонтерська допомога своїй спільноті	сфера екології та захисту навколишнього середовища
Білорусь	1,7	1,1	1,3	0,1	1,0
Росія	0,3	0,1	0,9	0,3	0,4
Україна	0,5	0,1	0,7	0,7	0,2
Люксембург	<u>7,5</u>	4,2	<u>11,1</u>	<u>3,9</u>	<u>5,5</u>
Данія	<u>6,2</u>	2,5	6,4	<u>3,8</u>	2,3
Нідерланди	6,0	<u>9,4</u>	<u>12,6</u>	<u>4,6</u>	<u>5,9</u>
Словенія	4,1	3,0	<u>7,5</u>	1,7	4,2

*пострадянські країни та країни ЄС, які демонструють найвищі показники

Виходячи з даних Європейського дослідження цінностей, можна зробити висновок, що відсоток населення, готового на безоплатну працю в тій чи іншій сфері, у пострадянських країнах критично низький, у країнах ЄС зафіксовано дещо вищі показники [5].

Мета та завдання статті. Мета роботи – дослідження процесу інституціоналізації нових форм соціальної активності на прикладі становлення волонтерства як соціального інституту сучасного українського суспільства.

Об'єктом вивчення є процес становлення соціальних інститутів у громадянському суспільстві, а предмет – волонтерські рухи. Основні **завдання** роботи полягають у тому, аби:

- зосередити увагу на основних аспектах теоретико-методологічної бази вивчення феномену волонтерства, закладених у концепціях вітчизняних та зарубіжних учених;
- розглянути проблему соціологічного вивчення процесу оформлення волонтерства як соціального інституту, необхідного для розвитку й діяльності громадянського суспільства;
- проаналізувати етапи інституціоналізації на прикладі діяльності волонтерських рухів в умовах сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній соціології існує два принципово різних погляди на природу громадянського суспільства. Перший характеризує його як суспільну систему в цілому, що здобула певний рівень соціально-економічного, політичного, культурного розвитку та має всі ознаки цивілізованості (ринкова економіка, демократія, дотримання прав людини тощо). Більш поширеним є підхід, відповідно до якого громадянське суспільство розглядається як особлива сфера соціуму, що протистоїть державі й охоплює соціальні зв'язки, соціальні інститути, об'єднання людей, які виникають спонтанно та реалізують різноманітні потреби, інтереси, цілі [6, 113]. Пропонуємо в цій роботі сфокусуватися на другому підході до аналізу громадянського суспільства.

Поняття «соціальний інститут» є одним із центральних у соціології; існує велика кількість підходів до його визначення. Так, із погляду структурно-функціонального підходу, соціальний інститут розглядається як нормативно-рольова система суспільства, яка забезпечує стабільність соціального порядку [7]. Т. Парсонс розглядає соціальні інститути як зразки стандартизованих очікувань, які управляють поведінкою індивідів та соціальними відносинами [8].

Як теоретичну парадигму розглянуто теорії неoinституціоналізму в тому вигляді, як вони представлені в працях Н. Флігстайна, В. Радаєва, А. Олейніка. Згідно з новими інституціональними теоріями, ключову роль у формуванні, розвитку та зміні соціального інституту відіграє повсякденна діяльність індивідів, яку неможливо зрозуміти без співвідношення поведінки індивіда з комплексом змістів, котрий вони вкладають в інтерпретацію своєї реальності в процесі конструювання своєї соціальної активності.

Процес формування соціальних інститутів суспільства називається інституціоналізацією. Виходячи з цього, ми можемо припустити, що існує не один варіант визначення терміна «інституціоналізація». Інституціоналізація – специфічний процес, який складають «утворювані форми регламентації, контролю, впорядкування» [9, 205].

Якщо дотримуватися думки, що інституціоналізація – це процес, то логічним буде припущення, що він складається з певних етапів, послідовність яких не є жорстко регламентованою й може змінюватися залежно від досліджуваного об'єкта.

Етапи процесу становлення соціального інституту розглядалися як українськими, так і зарубіжними дослідниками. Питання інституціоналізації розкривали у своїх роботах П. Бергер, Т. Лукман, Є. Головаха, Н. Паніна, Є. Сірий та ін.

Слід зазначити, що в працях із цієї тематики етапи процесу інституціоналізації описані досить лаконічно, але загалом майже всі дослідники виокремлюють сім основних складників, необхідних для становлення соціального інституту: 1) виникнення потреби; 2) формування загальних цілей; 3) формування соціальних норм і правил; 4) поява процедур, пов'язаних із нормами й правилами; 5) установлення санкцій для підтримки норм і правил; 6) легітимація системи соціального контролю; 7) утворення статусно-рольової системи членів цього соціального інституту.

Характерною рисою *першого етапу* утворення соціального інституту є виникнення потреби, задоволення якої неможливе без спільних організованих дій тієї чи іншої спільноти. Розглядаючи волонтерство стосовно цього етапу, можна зазначити, що в реаліях соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровольчій праці загострилася. Для її розв'язання зусиль і фінансових вкладень держави стає замало, тому соціальні державні служби й організації потребують допомоги населення, готового на безкорисну працю.

На *другому етапі* відбувається формування загальних цілей. Основною метою волонтерської роботи є зниження соціальної напруги в соціумі через безкорисне надання соціально значимих послуг на місцевому, національному чи міжнародному рівнях.

Характерною ознакою *третього етапу* становлення соціального інституту є поява соціальних норм і правил у процесі стихійної взаємодії, що здійснюється методом спроб та помилок. Щодо цього етапу волонтерство потребує уточнення. Якщо розглядати волонтерство як деяку традицію соціальних практик західних суспільств, то можна сказати, що цей рух не є спонтанним. Адже спершу було привнесено нормативні вимоги необхідності колективних добровільних зусиль, направлених на підтримку суспільства. Але якщо допустити, що стихійність цього процесу не є обов'язковою, то це не виключає можливості інституціоналізації цього виду діяльності в суспільстві.

На *четвертому етапі* відбувається поява процедур, які пов'язані з нормами та правилами. Тобто діяльність перестає бути стихійною, з'являються певні стратегії дій, яких дотримується більшість учасників групи, так би мовити, «правила гри». Цей етап можна розглянути з точки зору макро- й мікрорівнів. Якщо говорити про норми та правила макrorівня, то до них можна віднести внутрішньогрупові стратегії поведінки учасників волонтерської діяльності. Вони можуть варіюватися залежно від напрямку роботи, вікових характеристик учасників, чисельності групи та інших особливостей. До процедур закріплення норм і правил на макrorівні належить оформлення цього виду суспільної діяльності в соціумі, а саме дотримання правил гри між гравцями: «суспільство» й «соціальний інститут Х» (у нашому випадку під «соціальним інститутом Х» маємо на увазі волонтерський рух).

На *п'ятому етапі* відбувається оформлення норм, правил та процедур. Про становлення цього етапу переконливо свідчить визначення в законодавчому полі основ державної політики щодо волонтерського руху.

Основною характеристикою *шостого етапу* є легітимація системи соціального контролю. Санкції, утворені на цьому етапі, пропонуємо розглядати не в юридичному сенсі, а в соціальному. Вони відіграють надважливу роль, адже формують в індивіда мотивацію для корегування власної поведінки відповідно до прийнятих стандартів. У контексті волонтерської діяльності до них можемо віднести позитивне ставлення суспільства до людей, працюючих на добровільних засадах, високий статус волонтера в очах більшості – як соціально активної, зорієнтованої на благо спільноти людини.

Останній етап процесу інституціоналізації в системі суспільства стосується створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту. Для аналізу волонтерства стосовно цього пункту потрібно розглянути його зсередини. Критеріями для визначення інституціоналізації явища на завершальному етапі можуть слугувати такі індикатори, як:

- авторитет людини – волонтера – серед більшості громадян суспільства;
- сприйняття волонтерства спільнотою як необхідної форми діяльності;
- наділення волонтерів певними перевагами.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що інституціоналізація волонтерства в сучасному українському суспільстві триває. Це можна пов'язати з тим, що громадянське суспільство також перебуває на етапі свого становлення. Для остаточного висновку про місце волонтерства в системі соціальних інститутів потрібно проводити більш тематично фокусовані дослідження громадської думки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши процес становлення волонтерства в системі соціальних інститутів громадянського суспільства, потрібно зазначити, що на сучасному етапі розвитку України є вкрай необхідним розширення можливостей дослідження стосовно нового соціального явища – волонтерського руху. Адже цей вид діяльності виник як відповідь на поклики суспільства про допомогу.

Дослідникам у сфері волонтерства важливо використовувати різні підходи до вивчення цього явища, адже іще багато сторін цього типу соціальної діяльності залишаються недослідженими. Одним із подальших напрямів аналізу розглянутої в статті проблематики є висвітлення питання стосовно того, які ресурси має у своєму розпорядженні волонтерство як форма організації громадянського суспільства, як ці ресурси задіяні та яка ефективність їх використання. Це стане метою нашої подальшої роботи в окресленій тематиці.

Джерела та література

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=1053>
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2008/articles/Vajnilov.pdf
3. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності / О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверєва // Волонтерство: poradnik dla organizatora volonter'skogo ruhu v Ukraїni / уклад. : Т. Л. Лях. – К. : ВГЦ «Волонтер», 2001. – С. 124–136.
4. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства : [пер. з англ. О. Винничук] / С. Маккарлі, Р. Лінч. – К. : Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт», 1998. – 160 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>
6. Грудцына Л. Ю. Государство и гражданское общество / Л. Ю. Грудцына. – М. : Юркомпани, 2010. – 464 с.
7. Гавра Д. П. Понятие социального института / Д. П. Гавра // Регион: Экономика, политика, идеология. – 1999. – № 1–2.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс ; [под общей ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского]. – М. : [б. и.], 2000.
9. Соціологія: короткий енцикл. / [уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича]. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.

Чухрай Марія. Институционализация волонтерского движения в Украине: реалии и перспективы.

В статье рассмотрена проблема социологического изучения процесса оформления волонтерства как социального института, необходимого для развития и деятельности гражданского общества. Анализ этапов институционализации на примере волонтерских движений в условиях современного украинского общества показал, что становление волонтерства как социального института далеко от завершения. В качестве вывода определяется дальнейшая перспектива развития волонтерства в реалиях становления гражданского общества, которая базируется на детальном изучении интеграции волонтерского движения в систему социальных институтов.

Ключевые слова: волонтерское движение, гражданское общество, социальный институт, институционализация.

Chukhrai Mariia. Institutionalization of the Volunteering in Ukraine: Contemporary Situation and Perspectives.

There is an attempt of the analysis of the processes of emerging and evolving of new social institutions, which serve as a medium between the state and society common in civil society.

The work concentrates on the analysis of volunteering as a social phenomenon and its importance for contemporary Ukrainian society. The problem of sociological research of volunteering as a social institution essential for the development and functioning of civil society is the focus of this article. Analysis stages of institutionalization as an example of voluntary movements in modern Ukrainian society showed that the formation of volunteering as a social institution is far from complete. In conclusion outlines further study integrating volunteers into the system of social institutions.

Key words: volunteer movement, civil society, social institution, institutionalization.